

Arkadiusz Urbanek

Wyznawcy islamu w litewskich zakładach karnych, w świetle opinii personelu więziennego

Adherents of Islam in Lithuanian penitentiary units from the perspective of prison staff

Odmienność kulturowa skazanych kreuje różnorodne oczekiwania i wymagania względem praktyki penitencjarnej, stawiając pytania o rolę mentorów kultury. Prowadzone rozważania próbują akcentować wyzwania teoretyczne i praktyczne w tym zakresie, wskazując na złożone problemy praktyk ablucji i diety wyznawców islamu. Z jednej strony ich respektowanie stanowi zadanie dla praktyki penitencjarnej, ale ważniejszą kwestią jest rozpoznawanie osobistego nastawienia funkcjonariuszy, którzy mogą realizować ideologię oporu wobec jakichkolwiek roszczeń w tym zakresie. Ideologia stanowi praktyczną odpowiedź na ideały wielokulturowości, jest kształtowana i modyfikowana złożonymi warunkami więzienia. Wyniki badań prowadzonych na Litwie mają na celu uzyskanie odpowiedzi na pytanie o ideologię, poszukując ponadjednostkowej, wspólnej reakcji na wymagania płynące z odmienności kultowej skazanych. W tym celu badania prezentują wyniki wywiadów pisemnych zrealizowanych wśród 142 osób, poddanych analizom statystycznym metodami data mining.

Słowa kluczowe: etniczność, edukacja, islam, religia, więzienie.

Cultural diversity of the convicted creates different expectations and requirements with regard to the penitentiary practice, implying questions on the role of cultural mentors. The reflections attempt to emphasize theoretical and practical challenges in this respect, pointing to the complex problems of practice of ablution, and Muslim diet. On one hand, respecting them constitutes the task of penitentiary practice, yet recognizing the personal attitude of prison staff who can accomplish the ideology of the resistance towards any claims in this scope is even of

greater importance. The ideology constitutes a practical reply to ideals of the multiculturalism, shaped and modified by complex conditions of the prison. The research results from Lithuania aim at answering the question concerning ideology, seeking the more-than-individual, shared reaction to requirements coming from the cultural diversity of the prisoners. For that purpose examinations entail conclusions from interviews carried out amongst 142 persons, subjected to statistical analyses applying data mining method.

Key words: ethnicity, education, Islam, religion, prison.

Wielopoziomowe konteksty odmienności kulturowej skazanych

Odmiennosc kulturowa osób tymczasowo aresztowanych i skazanych niewatpliwie stanowi wyzwanie wspolczesnosci, rozważane w kilku zlozonych kontekstach. Jednym z kontekstow odmiennosci kulturowej jest migracja ludnosci. Marian Golka, akcentujac jej nieograniczony charakter, wskazuje na zjawisko globalizacji kulturowej, ktora prowadzi do unifikacji swiata, ale z drugiej strony kreuje nowe postaci funkcjonowania odmiennosci¹. Unifikacja wartosci, standardow zycia spolecznego, rozluźnienie norm obyczajowych i zachowan seksualnych sa niewatpliwie zagrozeniem dla tradycjonalizmu wyznawcow islamu. Zespól badaczy Ahammada W. Akbara wprost oskarzala media swiatowe o popularyzowanie liberalizmu zachowan i aksjologii, tym samym o prowadzenie swiadomych dzialan na rzecz deprecjonowania islamu i jego tradycyjnej tozsamosci wyznaczonej religia². Pomijajac jednak dyskurs o konfrontacji kultur, waznym wymiarem globalizacji kulturowej jest zjawisko deterytorializacji kultury i dysocjacji wowczas, gdy nastepuje zerwanie związkow z okreslonym swiatem wartosci, zachowaniami, wytworami kultury regionu, a nade wszystko oderwanie od grupy spolecznej, do ktorej nastapila socjalizacja, akomodacja czy aproksymacja. Migracja w tym zakresie wskazuje na dwa problemy: jednym z nich jest przemieszczanie sie ludnosci, ktora zaczyna

¹ M. Golka, *Cywilizacja wspolczesna i globalne problemy*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, s. 154.

² M.W. Akbar, J. Mirza, K. Wajahat, M.S. Anwar, G. NaheedAlizai, I. Qureshi, *Intensifying Challenges of Globalization and Media for the Muslim World*, „Gomal University Journal of Research” 2004, nr 30/2, s. 66.

doświadczają problemów tożsamościowych w nowych miejscach, drugim problemem jest przyjęcie określonego stylu życia. Migrujący Muzułmanie mogą zatem kierować się ku fundamentalnemu rozumieniu religii i tradycji, starając się powrócić do korzeni swej tożsamości lub podejmując asymilację, szukając w nowych warunkach przestrzeni dla siebie. W tym kontekście odmiennosc kulturowa koresponduje ze sposobami zachowań osób pozbawionych wolności, tłumacząc, dlaczego wielu z nich podejmuje aktywność religijną, mimo że uprzednio nie byli żarliwymi wyznawcami. Praktyka więzienna wskazuje, że szczególnie muzułmanie gorliwie praktykują. Oczywiście proces ten jest bardziej złożony, opisywany w kontekście teorii destygmatyzacji, a nawet rywalizacji o status i manipulacji swoją odrębnością kulturową, domagając się wyjątkowych ustępstw ze strony administracji więziennej. Jednak migracja i jej skutki oderwania od środowiska socjalizacji stanowią ważny kontekst analizowania odmiennosci kulturowej – także więźniów.

Innym kontekstem jest wielopoziomowy charakter odmiennosci kulturowej i zacierające się granice między tym co dotyczy religijności, socjalizacji i inkulturacji, a także etnicznej, wręcz lokalnej obyczajowości. Świat wyznawców islamu jest etnicznie zróżnicowany nie tylko ze względu na szkoły prawa szari'a (hanaficką, malikicką, szaficką, hanbalicką, dżafarycką), i nie tylko z uwagi na islam szyicki czy sunnicki³. Przede wszystkim wyznawcy islamu pochodzą z różnorodnych obyczajowo państw Afryki, Azji, ale także milionowe społeczności zamieszkują Rosję, Bośnię i Hercegowinę, kraje europejskie zamieszkałe są przez migrantów i ich potomków. Różnorodność prawa szari'a i obrzędowości religijnej miesza się w naturalny sposób z tym co ma etniczne i regionalne źródła. Religijność islamska ma podstawowe fundamenty, arkany wiary wyznaczają: wyznanie wiary (szarada), modlitwa (salat) jałmużna (zakat), post (saum), pielgrzymka do Mekki (hadżdż), dołączając do tego kano-nu dżihad, ale jako zalecenie godne pochwały, a nie filar religijności⁴. Zrzeszenie wyznawców islamu wokół jednej światowej ummy wcale nie oznacza jednolitości obrzędowości i obyczajowości, rozumienia prawa, czy relacji społecznych.

Różnorodność etniczna ma dużą siłę oddziaływania na osoby migrujące nawet do Europy, o czym świadczą kolizje pomiędzy prawami człowieka,

³ A. Kijewska, *Mevlid w Tekle. O kobietach-hodżach i muzułmańskim rytuale ofiarniczym*, [w:] M. Widy-Behiesse, *Islam w Europie, bogactwo różnorodności czy źródło konfliktów?*, Dialog, Warszawa 2012, s. 139.

⁴ *Koran*, tłum. Józef Bielawski, PIW, Warszawa 1986, s. 789-790.

prawem krajów UE a obyczajowością migrantów muzułmańskich. Ważnym problemem współczesnych państw demokratycznych z liczną mniejszością islamską są przestępstwa z honoru. W krajach, gdzie muzułmanie żyją w enklawach kulturowych, nadal pojawia się przymus do małżeństwa, zabójstwa honorowe, deprecjonowanie kobiet, którym przypisuje się odpowiedzialność za zhańbienie rodziny⁵. Ten problem sięga jeszcze dalej, ponieważ dotyczy mentalności społecznej i tradycyjnie przykazywanych powinności, gdzie mężczyźni dbają o honor rodziny, zaś kobietom przypisuje się wstyd związany z seksualnością⁶. O sile i rozmiarach przestępstw z honoru w krajach europejskich świadczy fakt, iż w tej sprawie wypowiedziało się Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, wskazując, że źródła tych zachowań są jedynie kulturowe i nie można ich łączyć z religią⁷. Tym samym islam nie propaguje tego typu zachowań, a wywodzą się z etnicznych tradycji lokalnych. Takie działanie potwierdza jednak skomplikowaną materię interpretacji odmienności kulturowej. W tym zakresie pojawia się wyzwanie dla polityki penitencjarnej, której trudno odpowiedzieć na pytanie, które zachowania kreowane odmiennością kulturową skazanych wymagają szczególnej ochrony, a które z nich są tylko wynikiem specyfiki lokalnej etniczności. Jerzy Nikitorowicz wprawdzie definiuje etniczność bardzo szeroko, uwzględniając zawartość społeczną, solidarność oraz świadomość wspólnego pochodzenia. To ona swoim etnosem różnicuje wspólnotę od innych, natomiast częścią etosu jest religia, tradycja, obyczajowość, historia, język⁸. Jednak w kontekście polityki penitencjarnej trudno posługiwać się tak szeroką definicją, ponieważ skłania do poszanowania wszelkich przejawów odmienności kulturowej skazanych. Szerokie rozumienie zostało także zaadoptowane przez twórców Rekomendacji R(84)12 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącej więźniów cudzoziemców z 21 czerwca 1984 r. Jej treść w punkcie C11 i C12 nakazuje administracji penitencjarnej tworzenie przestrzeni do poszanowania nakazów religijnych i zwyczajów, czyli wielopoziomowej, etnicznej różnorodności. Jednak w warunkach więziennych praktyka rewiduje tak idealistyczne rozumienie odmienności

⁵ P. Ehrkamp, *The Limits of Multi-cultural Tolerance? Liberal Democracy and media Portrayals of Muslim Migrant Women in Germany*, „Space and Polity” 2010, nr 14, p. 14-15.

⁶ R. Reddy, *Gender, Culture and the Law: Approaches to Honour Crime in the UK*, „Feminist Legal Studies” 2008, nr 16, s. 307-309.

⁷ Council of Europe Parliamentary Assembly, Resolution 1327: So-called ‘honour crimes’, 4 April 2003.

⁸ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 77

i jej poszanowanie. Co zatem uczynić, gdy etniczna obyczajowość stoi w wyraźnej sprzeczności ze standardami prawa krajowego, czego przykładem są relacje dominacji wobec kobiet, niechęć do pracy z funkcjonariuszkami? Czy zatem prawo karne musi wypracować regulacje uwzględniające kulturowy kontekst popełnianych przestępstw?⁹.

W trzecim wymiarze odmienność kulturowa staje się wyzwaniem dla polityki penitencjarnej i metodyki pracy resocjalizacyjnej. Jest to właściwie problem, który coraz bardziej nabrzmiewa w krajach Unii Europejskiej, np. w Polsce, na Litwie, w Czechach etc., które zasadniczo nie dysponują doświadczeniami wykonywania kary wobec wyznawców islamu. Tym samym zakres warunków więziennych nie koresponduje z możliwościami swobodnego praktykowania obrzędów, np. ablucji po czynnościach fizjologicznych, organizacji miejsc kultu religijnego, edukacji w tym zakresie personelu więziennego, zarówno pod względem możliwości komunikacyjnych, jak i wiedzy wielokulturowej. Niewielka liczebność aresztowanych czy pozbawionych wolności wyznawców islamu nie powoduje redukcji trudności w tym zakresie, ale każda z decyzji administracji więziennej staje się casusem. Stąd pytania o możliwości wypracowania wspólnej polityki penitencjarnej, która systemowo rozstrzyga standardy działania wobec oczekiwań kulturowych i religijnych. To także pytania: o rolę mentora kulturowego jako pośrednika w konfliktach międzykulturowych, o standardy pracy resocjalizacyjnej z muzułmanami i innymi cudzoziemcami¹⁰.

Ablucje jako część obrzędowości wyznawców islamu

Ablucje jako część obrzędowości w islamie znajdują ugruntowanie w religii, ponieważ oczyszczenie jest formą wyrażania szacunku wobec Koranu. Ingrid Mattson podkreśla, że jest to obrzęd pozostający w kanonie powinności muzułmanina, podejmowanych przed modlitwą, przed czytaniem Koranu, czy pielgrzymką¹¹.

⁹ Szerzej A.J. Szwarz, *Problematyka wielokulturowości w prawie kamym*, [w:] J. Pilarska, A. Urbanek (red.) *Europejskie pogranicza kultur – wyznaniowe, prawne i społeczne konotacje zjawiska*, „Multicultural Studies” 2016, nr 2, s. 44-46.

¹⁰ A. Szerłaż, *Wielokulturowość w przestrzeni penitencjarnej*, [w:] D. Kowaczyk, A. Szecówka, S. Grzesiak (red.), *Resocjalizacja penitencjarna w kontekstach interdyscyplinarnych*, ATUT, Wrocław 2015, s. 82-84.

¹¹ I. Mattson, *Qur'an. Historia i rola Świętej Księgi w życiu muzułmanów*, tłum. K. Makaruk, M. Turowski, Instytut Studiów nad Islamem, Wrocław 2013, s. 148.

Ablucje dotyczą oczyszczenia metaforycznego, gdyż przekaz Koranu jest dostępny dla osób o czystym sercu. Zewnętrznym obrazem duchowego oczyszczenia jest umycie rąk, nóg, wyplukanie ust i oczyszczenie nosa¹², ale w przypadku braku dostępu do wody można to uczynić symbolicznie piaskiem lub kamieniami¹³. Jeżeli ablucje są praktyką religijną, wówczas warunki do ich realizacji stanowią ważne wyzwanie dla poszanowania religijnej obrzędowości w warunkach penitencjarnych.

Ablucje pojawiają się w szerszym kontekście dbałości o higienę ciała, inaczej postrzeganą niż w kulturze europejskiej. Dla muzułmanów ważną kwestią jest powinność dbałości o ciało, obowiązek ten wywodzi się z przekazu religijnego. Higiena ma znaczenie także metafizyczne, gdyż w dniu sądu ostatecznego Bóg zapyta człowieka o to, w jaki sposób korzystał z ciała, szanując przynależne mu prawa¹⁴. Tariq Ramadan, przywołując wydarzenia z życia Muhammada podkreślał, że prorok przed śmiercią starał się oczyścić ciało, wskazując na znaczenie dbałości o higienę¹⁵. Czystość wiąże się z czynnościami fizjologicznymi, domagając się obmycia ciała a nie tylko używania papieru toaletowego, co jest standardowym zachowaniem Europejczyków. W tym zakresie czystość ciała i dbałość o higienę jawi się w kontekście obyczajowości etnicznie ugruntowanych zachowań, które nie są tym samym co ablucje przed modlitwą. Rytualna czystość duchowa i czystość ciała w dużej mierze przenikają się w kulturze muzułmańskiej, dlatego Yves Thoraval i Gari Ulubegan wskazują na trzy poziomy praktykowania ablucji. Całkowite oczyszczenie oznacza obmycie całego ciała praktykowane po czynnościach seksualnych, po utracie krwi czy kontakcie z ciałem zmarłego. Ablucje zwykle dotyczą oczyszczenia dla usuwania nieczystości po czynnościach fizjologicznych oraz ablucje interpretowane jako obrzędowość oczyszczenia przed modlitwą, dokonywane wodą, piaskiem lub kamieniami¹⁶.

¹² *Koran*, tłum. J. Bielawski, op. cit., s. 789.

¹³ Y. Thoraval, G. Ulubegan, *Świat muzułmański. Jedna religia – wiele społeczeństw*, Mała Encyklopedia Larousse, Wrocław 2003, s. 124.

¹⁴ I. Mattson, op. cit., s. 240.

¹⁵ T. Ramadan, *Śladami Proroka. Lekcje z życia Muhammada*, tłum. K. Gawlicz, J. Maciejczyk, M. Starnawski, Instytut Studiów nad Islamem, Wrocław 2011, s. 239.

¹⁶ Y. Thoraval, op. cit., s. 124.

Dieta a oczekiwania kulturowej odmienności

Dieta wyznawców islamu wiąże się z unikaniem pożywienia uznanego za zakazane. Produkty zakazane nie oznaczają tylko wieprzowiny, ponieważ nieczyste w islamie są także mięso dzika, wilka, lisa, psa, kota, drapieżników oraz padlina, także krew, której nie wolno spożywać. W dalszej kolejności pojawia się kwestia mięsa z uboju rytualnego, wskazując iż zwierzę w trakcie uśmiercania musi być odwrócone w stronę Mekki, jest zabijane bez ogłuszania, jednym ruchem, bez oddzielenia głowy¹⁷. Dieta w islamie jest częścią religii i służy jej manifestowaniu. Marcin Fudała podkreśla, iż źródła nakazów żywieniowych wywodzą się z drugiej sury Koranu, wskazując na przykazania boskie zabraniające spożywania tego co zakazane, ale także wówczas, gdy w trakcie uboju nie został zachowany rytuał¹⁸.

Powiązanie diety z religią ma określone skutki dla praktyki penitencjarnej, o czym świadczy procedowanie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETCP), na podstawie skargi wniesionej przez Janusza Jakóbskiego 27 kwietnia 2006 r. Skarga (nr 18429/06) przeciwko Rzeczpospolitej Polskiej dotyczyła naruszenia art. 9 Konwencji. Skazany wniósł skargę, iż w okresie odbywania kary pozbawienia wolności odmówiono mu możliwości zapewnienia posiłków bezmięsnych¹⁹. Wegetariańska dieta była uzasadniona względami religii buddyjskiej, gdyż restrykcyjne zasady żywieniowe buddyzmu mahajany nakazują powstrzymywanie się od spożywania mięsa. Mimo że ten spór nie dotyczył diety dla wyznawcy islamu, to wskazał na ważne rozstrzygnięcie, ponieważ całkowicie odrzuciono argumentację administracji więziennej, że zapewnienie należytej diety jest nadmiernie kosztowne. ETCP uznał naruszenie art. 9 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a należy zauważyć, iż orzeczenia Trybunału są standardowym wyznacznikiem dla podobnych spraw. To powoduje, iż religijny kontekst diety wymaga czytelnym standardów dla praktyki penitencjarnej. Czy można, eliminując wieprzowinę lub serwując dania wegetariańskie, pominąć roszczenia skazanych o dostarczanie posiłków z mięsem certyfikowanym, pochodzącym

¹⁷ Y. Thoeaval, op. cit., s. 124-125.

¹⁸ M. Fudała, *Kuchnia arabska*, [w:] M. Dziekan, I. Kończak, *Arabowie Islam Świat*, Ibidem, Łódź 2007, s. 260.

¹⁹ M. Nielączna, *Prawa więźniów przed Trybunałem Konstytucyjnym i Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu*, [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73, s. 405.

z uboju rytualnego? Obecny kształt prawodawstwa penitencjarnego takich odpowiedzi jednoznacznie nie udziela.

W opinii badanych funkcjonariuszy penitencjarnych, zarówno w Polsce, w Czechach i na Litwie sprawa wydawała się oczywista, ponieważ respondenci podnosili argument o zakazie uboju rytualnego. Jednak sprawa nie jest oczywista, ponieważ istotnie w tych krajach obowiązują przepisy wykonawcze zabraniające tych czynności, ale w świetle nadrzędnego im prawa Unii Europejskiej ubój dla celów religijnych jest dopuszczalny, podobnie jak obrót handlowy takimi produktami. W myśl rozporządzenia Rady Wspólnoty Europejskiej nr 1099/2009 (z 24 września 2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania) art. 4 ust. 4 wprost dopuszcza ubój bez ogłuszania zwierząt, jeżeli jest to uzasadnione religijnie i odbywa się w rzeźni. Jum'a Murdoch wskazuje, iż prawo do uboju rytualnego mieści się w znaczeniu pojęcia „uzewnętrznienie” religijności, jest działaniem przewidywalnym, uzasadnionym i służącym kultowi²⁰. Pomijanie mięsa z certyfikatem hallal w diecie, zastępując je mięsem pochodzenia niewieprzowego lub żywnością wegetariańską, jest sposobem na uniknięcie kolizji z założeniami islamu. Ale, jakie decyzje ma podjąć administracja więzienna, jeżeli skazany wprost domaga się żywności hallal, argumentując to wymaganiami religijnymi? Jakie argumenty należy podjąć, uzasadniając ewentualną odmowę, skoro Europejski Trybunał Praw Człowieka już wypowiedział się, iż argumenty ekonomiczne nie mogą stanowić uzasadnienia w tym zakresie?

Metodologiczne aspekty badań wśród litewskiego personelu penitencjarnego

W badaniach prowadzonych na Litwie w 2015 r. udział wzięli funkcjonariusze z trzech zakładów karnych w: Wilnie, Siaulai oraz Kibartai. Łącznie wywiady pisemne przeprowadzono w grupie 143 osób (7 kobiet, 136 mężczyzn), zaznaczając iż uczestnictwo w wywiadzie było w pełni dobrowolne. Takie stanowisko metodologiczne powoduje pewne konsekwencje dla grup reprezentatywnych, ponieważ badacz nie ma wpływu

²⁰ J. Murdoch, *Ochrona prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Rada Europy, Strasbourg 2012*, s. 20.

na to kto odda wypełniony poprawnie kwestionariusz wywiadu. Z jednej strony dowolność wynikała z podjętej problematyki, ponieważ tocząca się dyskusja polityczna nad sytuacją migrantów z krajów muzułmańskich okazała się w jakimś zakresie związana z prowadzonymi badaniami, nakazując raczej ostrożność i neutralność wobec problemu. Z tego względu wielu pracowników więziennictwa odmawiało udziału w badaniach. Z drugiej strony, uzasadnieniem dla swobodnego doboru respondentów był nadrzędny cel badań. Pytanie badawcze brzmiało: czy opinie personelu więziennego reprezentują ogólną ideologię reagowania na wielokulturowość skazanych? Ta ideologia oznacza praktyczne reagowanie na ideały wielokulturowości i stanowi zespół poglądów, motywacji i potencjalnych działań, jakie podejmują funkcjonariusze wobec muzułmanów i ich kulturowych oczekiwań. Ogólny charakter ideologii jest możliwy do odkrywania na drodze badań statystycznych, prowadzonych metodami data mining. Są to statystyczne procedury analizy danych, pozwalające na odczytywanie wspólnych dla danej grupy sposobów postrzegania zjawisk i sposobów myślenia o nich. W tym zakresie wyniki badań uzyskanych z wywiadów pisemnych poddano eksploracji statystykami data mining, głównie przy użyciu metody analizy koszykowej i konfiguracyjnej analizy częstotliwości (CFA).

Respondenci w toku wywiadu zostali skonfrontowani z sytuacjami, w których skazany muzułmanin domagał się zapewnienia warunków do ablucji całkowitych po czynnościach fizjologicznych oraz zapewnienia diety z mięsem pochodzącym z uboju rytualnego. Wywoływane kategorie odpowiedzi dotyczyły motywacji do działania i propozycji działania, jakie wobec tych kwestii spornych zaproponowali funkcjonariusze. Wśród respondentów znalazły się osoby mające doświadczenie w pracy ze skazanymi cudzoziemcami (30,8%) oraz bez takich doświadczeń osobistych (69,2%), co potwierdza wcześniejszą tezę o jakościowo nowym wyzwaniu, jakie dla penitencjarystyki stanowi kreacja polityki postępowania wobec skazanych kulturowo odmiennych. Personel był zróżnicowany pod względem stażu pracy, obejmując grupy zatrudnione w Służbie Więziennej do 2 lat (20,3%), 3-5 lat (11,2%), 6-10 lat (32,9%), 11-20 lat (26,6%), powyżej 20 lat (9,1%).

Opinia litewskiego personelu penitencjarnego wobec roszczeń dotyczących ablucji i diety

Oczekiwania dotyczące tworzenia warunków do ablucji całkowitych w celu wywołały przede wszystkim negatywne reakcje, odmawiając w ogóle prawa do wysuwania takich roszczeń. 61,5% funkcjonariuszy opowiedziało się za stanowiskiem, iż nie należy tworzyć żadnych specjalnych warunków do tego celu, przy czym odmienne stanowisko reprezentowało 32,2%. Tendencje negatywnego postrzegania gotowości do ustępstw znajdują odbicie w motywacji, jaką kierowali się badani, skoncentrowanej głównie na procesach uniformizacji standardów więziennych (tabela 1).

Tabela 1. Motywacje prezentowane przez funkcjonariuszy litewskich wobec oczekiwań muzułmanina dotyczących warunków do ablucji po czynnościach fizjologicznych

	Motywacja Funkcjonariuszy	% odpowiedzi
kategoria 1	poszanowanie tradycji muzułmanina	7,7
kategoria 2	poszanowanie religii i jej wymagań	5,6
kategoria 3	standaryzowanie warunków sanitarnych jednakowych dla wszystkich	32,9
kategoria 4	eliminowanie konfliktu w celi	21,7
kategoria 5	wymuszenie na muzułmaninie koniecznego kompromisu	9,1
kategoria 6	ustępstwa na rzecz muzułmanina, aby nie tworzyć sytuacji konfrontacji	10,5
b.d.		12,6

Źródło: opracowanie własne.

Ujednolicenie procedur i warunków wykonywania kary w interesujący sposób zostało powiązane z potencjalnym zagrożeniem konfliktami w celi. Zadania personelu więziennego pozostają w ścisłym związku z zapewnieniem ładu i porządku wewnętrznego, dlatego argumentacja o zagrożeniu dyscypliny jest bardzo istotna. Jednocześnie pozwala spacyfikować wszelkie inne argumenty, które domagają się ustępstw na rzecz odmienności kultury. W mniejszości znalazły się motywy, że ablucje mogą być częścią tradycji, a nawet religii islamskiej, i ich eliminowanie może być realnym naruszeniem prawa międzynarodowego.

Także propozycje działań zmierzały raczej do ukrywania odmienności niż wskazywania, że administracja więzienna jest gotowa do ustępstw. W tym zakresie warunki totalne więzienia oraz spodziewana fala roszczeń ze strony innych osadzonych powodowały, że odmiennosc kulturowa stała się potencjalnym problemem. Dane zaprezentowane w tabeli 2 wskazują, iż personel albo preferował ukrywanie tych praktyk, izolując skazanego w pojedynczej celi, gdzie mógł bezkonfliktowo – ale także w ukryciu przed innymi – praktykować ablucje, albo przyjął rozwiązania siłowe, przymuszając go do dostosowania się do warunków zastanych, lub osiągał ten sam efekt pod pozorem edukacji o warunkach pobytu.

Tabela 2. Propozycje działań, jakie powinna podjąć administracja więzienna wobec roszczeń skazanego muzułmanina wokół ablucji

	Działania Funkcjonariuszy	% odpowiedzi
kategoria A	odizolować muzułmanina – inna cela	25,2
kategoria B	stworzyć reguły dokonywania ablucji w celi	9,1
kategoria C	uczyć muzułmanina sposobów dbania o higienę przyjętych w danym kraju	11,2
kategoria D	przymusić muzułmanina, aby się dostosował do warunków zastanych	23,8
kategoria E	dopasować warunki organizacyjne do potrzeb skazanego	22,4

Źródło: opracowanie własne.

Należy dostrzec, że 22,4% badanych było gotowych do dopasowywania warunków organizacyjnych celi do potrzeb skazanego (kategoria E), nawet nie wskazując na konieczność inwestycji w wyposażenie. Najczęściej proponowane rozwiązanie to udostępnienie mu miednicy, którą dowolnie może wykorzystywać do ablucji, aby nie zalewać podłogi w celi i nie prowokować w tym zakresie konfliktów ze współosadzonymi. Jednak dominująca tendencja okazała się odwrotna, co wskazuje na znaczenie sposobu myślenia, praktycznej ideologii, która w określony sposób sytuuje się wobec wyzwań wielokulturowości.

Roszczenia wyznawców islamu wobec zapewnienia pełnej diety zgodnej z wyznaniem jeszcze bardziej polaryzowały badanych. Przeciwno jakimkolwiek ustępstwom opowiedziało się 71,3% funkcjonariuszy, natomiast 21,7% z nich kierowało się motywacją do ustępowania wobec roszczeń, uzasadnionych kulturową odmiennością. Jednak, poszukując

reprezentacji ogólniejszego sposobu myślenia respondentów warto zwrócić uwagę na dominującą motywację (tabela 3).

Tabela 3. Motywacja, jaką kierowali się funkcjonariusze, podejmując decyzję wobec oczekiwań muzułmanina względem diety z mięsem hallal

	Motywacja Funkcjonariuszy	% odpowiedzi
kategoria 1	ustępstwo konieczne z powodu religii	13,3
kategoria 2	przymuszenie muzułmanina, aby dostosował się do warunków kraju uwięzienia	10,5
kategoria 3	nadmierne ustępstwa i nieuzasadnione roszczenia skazanego	32,2
kategoria 4	zagrożenie eskalacją oczekiwań w przyszłości ze strony muzułmanów	4,9
kategoria 5	roszczenie niemożliwe organizacyjnie i prawnie	17,5
kategoria 7	skazany muzułmanin ma prawo do ustępstwa w tym zakresie	11,9
b.d.		9,8

Źródło: opracowanie własne.

Generalnie przeważała kategoria 3, czyli ustępstwa w tym zakresie były postrzegane jako nadmierne i nieuzasadnione. Właściwie inna alternatywna dieta z wykluczeniem wieprzowiny lub wegetariańska spełniała oczekiwania i na tym powinna zakończyć się rola administracji w zakresie organizacji warunków wykonywania kary. Również ważną rolę odgrywał argument o nielegalności uboju rytualnego, który uniemożliwiał spełnienie tych roszczeń. Jednak, zagłębiając się w przepisy Unii Europejskiej, okazuje się, że jest to pozorna argumentacja, ale skutecznie wykorzystywana do odrzucania roszczenia. W kategorii 1 i 7 zamknięto motywację do uwzględniania ustępstw, szczególnie w pierwszym aspekcie, łącząc dietę z religią i jej manifestowaniem, co stanowi część prawa międzynarodowego.

Argumentacja o niemożności legalnego zaspokajania roszczeń wobec diety podobnie została zaakcentowana w propozycjach działania (tabela 4).

Tabela 4. Działania respondentów wobec roszczeń muzułmanina o uwzględnienie w diecie mięsa hallal

	Działania Funkcjonariuszy	% odpowiedzi
kategoria A	przekazanie spraw innym działom	1,4
kategoria B	niemożliwe przekazanie spraw innym działom	14,7
kategoria C	konieczne redukcje zbędnych kosztów	3,5
kategoria D	zorganizowanie mięsa hallal dla skazanego muzułmanina	13,3
kategoria E	absolutnie nie wolno spełniać takich roszczeń	23,8
kategoria F	prawo skazanego tylko do standardowej diety bez wieprzowiny lub wegetariańskiej	28,7
kategoria G	sprowadzenie mięsa ewentualnie na koszt skazanego w formie zakupów	4,9
b.d.		9,8

Źródło: opracowanie własne.

Kategoria B wskazuje, że 14,7% respondentów jest przekonanych, iż ten prawny argument jest skuteczny. Zdecydowanie przeważały dwie propozycje działania: oferowanie diety alternatywnej i całkowite odrzucenie roszczeń. Na gruncie prawa międzynarodowego i religijnej konotacji kwestii diety w islamie, prezentowane poglądy mogą jednak okazać się niewystarczające wobec ewentualnych skarg na ograniczanie prawa do ochrony odmienności. Także motywacja i działania w tym zakresie raczej wynikają z pragmatyki, przyjętego standardu, a nie z czytelnych rozwiązań w zakresie obowiązującej polityki penitencjarnej. Żaden z badanych funkcjonariuszy, mimo zróżnicowanego stażu pracy, nie potrafił podać podstaw prawnych zawartych w przepisach wykonawczych. Poglądy były umocowane właściwie w powszechnie przyjętej ideologii sztywnego reagowania na odmienność i pozastandardowe działania.

Analiza ideologii reagowania na odmienność kulturową skazanych

Dotychczasowe rozważania zaowocowały prezentacją rozkładu uzyskanych wyników badań opinii personelu więziennego. Oczywiście obraz danych można porównywać w kontekście innych państw, np. Polski czy

Czech, wskazując, że badania litewskie wpisują się generalnie w nurt jaki dostrzegano w państwach porównywanych²¹. Jednak aktualne rozważania koncentrują się na uchwyceniu wspólnej ideologii, praktycznie odnoszącej się do ideałów wielokulturowości. Dyskusja w tym zakresie wymaga omówienia wyników analizy danych metodami data mining, które pozwolą zobrazować wspólne sposoby myślenia, wraz z ich statystyczną charakterystyką.

Kraj pochodzenia respondentów nie zawsze różnicował statystycznie udzielane odpowiedzi, co wskazuje na wiele podobieństw opinii porównywanych wśród Litwinów, Polaków i Czechów (tabela 5). Główne różnice wskazuje poniższa tabela zależności.

Tabela 5. Zależności statystyczne występujące między zmienną „kraj pochodzenia” a innymi kategoriami

Zależności pomiędzy zmienną kraj pochodzenia respondentów a:				
	Chi2	df	p	V Cramera
roszczenie dotyczące ablucji a decyzja o ustępstwie	23,424	4	0	0,17
roszczenie dotyczące ablucji a motywacja	28,096	12	0,005	0,18
roszczenie dotyczące ablucji a propozycje działania	17,394	10	0,066	0,14
roszczenie dotyczące diety a decyzja o ustępstwie	1,317	4	0,858	0,04
roszczenie dotyczące diety a motywacja	24,347	14	0,042	0,17
roszczenie dotyczące diety a propozycje działania	22,574	14	0,068	0,16

Źródło: opracowanie własne.

Jednak, rozważając wspólną ideologię reagowania na odmienność zdecydowanie czytelniejsze są wyniki statystycznej analizy koszykowej, która odkrywa prawidłowości opinii. Prawidłowości są tu określone zgodnie z regułami asocjacji, ukazując statystyczne związki pomiędzy poprzednikiem (body) i następnikiem (head). Tym sposobem można

²¹ Szerzej na ten temat: A. Urbanek, *Warunki wykonywania kary pozbawienia wolności wobec muzułmanów. Badanie porównawcze wśród personelu więziennego Polski, Litwy i Czech*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 93, s. 73-96.

wykreować z zestawu 100% badanych opinii popularne związki, których popularność jest mierzona ilością występowania takich samych zestawów. Stosując tę metodę badania opinii personelu litewskiego, ujawnia się czytelny sposób myślenia o motywacji i działaniu funkcjonariuszy wobec odmienności kulturowej skazanych i roszczeń jakie ona kreuje (tabela 6).

Tabela 6. Obraz reguł asocjacji w opiniach badanych funkcjonariuszy

Podsumowanie reguł asocjacji dla wybranych elementów (26042016 dane do analizy) min.: wsparcie = 5,0%, zaufanie = 10,0% maks. licznosc zestawu = 5			
poprzednik	następnik	wsparcie %	zaufanie %
LT	brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i standaryzacja warunków dla skazanych	9,36768	27,97203
LT	brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i nadmierne ustępowstwa wobec roszczenia skazanego co do diety	8,66511	25,87413
LT	mężczyzna i brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i nadmierne ustępowstwa wobec roszczenia skazanego co do diety	8,43091	25,17483
LT	mężczyzna i brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i standaryzacja warunków dla skazanych	8,43091	25,17483
LT	mężczyzna i konieczność odizolowania muzułmanina do innej celi	7,96253	23,77622
LT	mężczyzna i brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i zapewnienie skazanemu tylko standardowej diety bez wieprzowiny lub wegetariańskiej	6,32319	18,88112
LT	brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i konieczność odizolowania muzułmanina do innej celi	5,38642	16,08392
LT	brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i standaryzacja warunków dla skazanych i absolutny sprzeciw wobec spełniania roszczeń co do diety	5,38642	16,08392

Podsumowanie reguł asocjacji dla wybranych elementów (26042016 dane do analizy) min.: wsparcie = 5,0%, zaufanie = 10,0% maks. liczność zestawu = 5			
poprzednik	następnik	wsparcie %	zaufanie %
LT	mężczyzna i brak bezpośredniego kontaktu ze skazanym cudzoziemcem i absolutny sprzeciw wobec spełniania roszczeń co do diety	5,38642	16,08392
LT	mężczyzna i nadmierne ustępstwa, i roszczenia skazanego wobec diety, i absolutny sprzeciw wobec spełniania roszczeń co do diety	5,15222	15,38462
LT	mężczyzna i konieczność dopasowania warunków organizacyjnych celi do potrzeb skazanego w zakresie praktyk ablucji	7,25995	21,67832

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki statystycznego poszukiwania popularnych sposobów myślenia i działania wobec oczekiwań kulturowych skazanych przede wszystkim akcentują nieustępliwość litewskich funkcjonariuszy. Zarówno wobec kwestii ablucji, jak i diety z mięsem hallal, dominuje ideologia standaryzowania warunków więziennych i oporu wobec roszczeń, uznając je za nadmierne. Najwyższe wskaźniki wskazujące na negatywne reakcje wystąpiły właśnie w grupie respondentów, którzy sami nie mieli doświadczeń w bezpośredniej pracy z cudzoziemcami. Mimo to prezentowana ideologia oporu i przymusowej asymilacji skazanego do standardowych warunków okazały się najbardziej wyraziste. Wyniki analizy statystycznej sytuują najbardziej popularne odpowiedzi na poziomie 5-10 procent wszystkich wywiadów, wskazując liczbę osób wyrażających identyczną opinię. Jednak ważniejszą rolę odgrywa wskaźnik zaufania, obrazujący prawdopodobieństwo wystąpienia jednakowych związków, czyli prawdopodobieństwo, iż wśród Litwinów wystąpi dana opinia o reagowaniu wobec odmienności muzułmanina. Najwyższe wskaźniki wyliczono na poziomie niemal 24-28%, czyli negatywne relacje na oczekiwania ze strony odmienności kulturowej nie stanowią powszechniej i silnej reakcji personelu. Z drugiej strony uwagę zwraca negatywny kontekst tych opinii i ich przewaga. Mimo rozważania praktyk szczególnie ważnych dla wyznawców islamu, najbardziej popularne okazały się relacje oporu. W analizowanym przedziale danych jedynie raz odnotowano powtarzającą się opinię akceptującą prawo skazanego do ablucji i konieczność dopasowania warunków w celi. Jak wynika z ostatniego wiersza tabeli 6, ponad 7%

badanych wyraziło taką gotowość do akceptowania oczekiwań muzułmanina, z prawdopodobieństwem utrzymania się tendencji 21,6%, czyli na poziomie porównywalnym do opinii negatywnych. Można jednak zauważyć wyraźną dysproporcję ilości popularnych opinii negatywnych wobec jednej pozytywnej. Pozostałych motywów i działań związanych z ustępstwami wobec oczekiwań co do obrzędowości czy diety (tabele 1, 2, 3, 4) nie odnotowano w ogóle w raporcie analizy metodą koszykową.

Również weryfikacja powyższych wniosków o ideologii oporu i nieustępliwości wobec oczekiwań odmienności potwierdza analiza metodą CFA. Jej wyniki zaprezentowano w tabelach 7 i 8, natomiast uzyskane wyniki wskazały na typowość (T) obserwowanych związków.

Tabela 7. Wyniki obserwacji jednorodnych związków pomiędzy motywacją a proponowanymi działaniami wobec oczekiwań względem ablucji

	Motywy	Działania	Liczba obserwacji jednorodnych	Oczekiwanie/typ/anty-typ, przy $p,0.000$
Oczekiwanie względem ablucji	standaryzowanie warunków sanitarnych jednakowych dla wszystkich	uczenie muzułmanina sposobów dbania o higienę przyjętych w danym kraju	10	2,78 T
	standaryzowanie warunków sanitarnych jednakowych dla wszystkich	przymuszenie muzułmanina, aby się dostosował do warunków zastanych	22	8,72 T
	eliminowanie konfliktu w celi	odizolowanie muzułmanina do innej celi	11	2,87 T
	wymuszenie na muzułmaninie koniecznego kompromisu	tworzenie reguł dokonywania ablucji w celi	8	0,66 T

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej jednorodnych opinii (22) analiza CFA ujawniła także w negatywnym kontekście, potwierdzając dążenie do standaryzacji działań i warunków kosztem eliminacji odmienności. Dodatkowo pojawiła się presja, jaką personel może wywierać na osadzonego, aby ten dostosował się, mimo iż jest to działanie wbrew międzynarodowym gwarancjom poszanowania odmienności kulturowej czy religijnej. Jest to interesujący wniosek, pokazujący, że zewnętrzne deklaracje poprawności politycznej, akceptacji ideałów wielokulturowości nie mają realnego zastosowania w ideologii personelu więziennego. Schematyczność i powielanie wypracowanych już rozwiązań jest silną barierą dla zaakceptowania, iż skazany muzułmanin może mieć jakieś oczekiwania w tym zakresie. Pojawia się ważne pytanie o rolę edukacji wielokulturowej i oporu wobec niej ze strony personelu penitencjarnego. Jedynie 8 osób spośród całej grupy respondentów dostrzegło powinność administracji, aby umożliwiać warunki do obrzędowości, jako alternatywę do działania presją czy przymusem, w celu obligatoryjnej asymilacji z warunkami kultury większości.

Tabela 8. Wyniki obserwacji jednorodnych związków pomiędzy motywacją a proponowanymi działaniami wobec oczekiwań względem diety

	Motywy	Działania	Liczba obserwacji jednorodnych	Oczekiwanie/typ/anty-typ, przy p,0.000
Oczekiwania względem diety	ustępstwo z powodu religii	zorganizowanie mięsa hallal dla skazanego muzułmanina	7	0,85 T
	nadmierne ustępstwa i roszczenia skazanego	absolutnie nie wolno spełniać takich roszczeń	19	4,31 T
	roszczenie niemożliwe organizacyjnie i prawnie	niemożliwe, aby to zorganizować	8	1,56 T
	ustępstwo z powodu religii	zorganizowanie mięsa hallal dla skazanego muzułmanina	6	0,91 T

Źródło: opracowanie własne.

Te wnioski potwierdzają wyniki analizy CFA przeprowadzonej dla sytuacji, w której respondenci byli konfrontowani z roszczeniami muzułmanina w zakresie diety (tabela 8).

Również w tym przypadku największą liczbę obserwacji jednorodnych odnotowano w przypadku całkowitego oporu wobec roszczeń wynikających z odmienności religijnej. Dla porównania – gotowość do ustępstw w tym zakresie deklarowało maksymalnie 7 osób, równocześnie rozumiejąc przyczynę takiej sytuacji. Właśnie ta kwestia rozumienia źródeł z jakich wynika postawa skazanego wydaje się kluczowa, ponieważ ideologia jest praktycznym obrazem poglądów i działań, a nie tylko przypadkowych rozwiązań doraźnych. Myśląc o ponadjednostkowym „przekonaniu” wśród personelu, należy poszukiwać właśnie związków motywacji i działania, ponieważ one świadczą o trwałym prawdopodobieństwie utrzymywania się poglądów.

Generalny wniosek z analizy opinii wskazuje, iż wśród litewskich funkcjonariuszy przeważa opór wobec odmienności. To również ważna kwestia dla rozważań o ideologii realizacji wielokulturowości, które oscylują wokół pluralizmu, obywatelskości, czy asymilacji²². Ich ideały i modele wielokulturowości są trudne do uwzględnienia w obecnej polityce penitencjarnej na rzecz wykonywania kary wobec cudzoziemców. Istnieją pojedyncze głosy dopominania się o uwzględnienie wymagań odmienności, ale towarzyszy im brak zrozumienia przyczyn, dla których takie oczekiwania byłyby zasadne. Personel oscyluje wokół oporu i standaryzacji, wskazując, że tylko nieliczni starają się rozważyć odmienność poza schematami wykonywania kary.

²² J. Nikitorowicz, op. cit., s. 63.

Bibliografia

- Akbar M.W., Mirza J., Wajahat K., Anwar M.S., NaheedAlizai G., Qureshi I., *Intensifying Challenges of Globalization and Media for the Muslim Word*, „Gomal University Journal of Research” 2004, nr 30/2.
- Council of Europe Parliamentary Assembly, Resolution 1327: So-called ‘honour crimes’, 4 April 2003.
- Ehrkamp P., *The Limits of Multiucultural Tolerance? Liberal Democracy and media Portrayals of Muslim Migrant Women in Germany*, „Space and Polity” 2010, nr 14.
- Fudało M., *Kuchnia arabska*, [w:] M. Dziekan, I. Kończak, *Arabowie. Islam. Świat*, Ibidem, Łódź 2007.
- Golka M., *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012.
- Kijewska A., *Mevlid w Tekle. O kobietach-hodżach i muzułmańskim rytuale ofiarniczym*, [w:] M. Widy-Behiesse, *Islam w Europie, bogactwo różnorodności czy źródło konfliktów?*, Dialog, Warszawa 2012.
- Koran*, tłum. Józef Bielawski, PIW, Warszawa 1986.
- Mattson I., *Qur’an. Historia i rola Świętej Księgi w życiu muzułmanów*, tłum. K. Makaruk, M. Turowski, Instytut Studiów nad Islamem, Wrocław 2013.
- Murdoch J., *Ochrona prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Rada Europy*, Strasbourg 2012.
- Niełączna M., *Prawa więźniów przed Trybunałem Konstytucyjnym i Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu*, [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Ramadan T., *Śladami Proroka. Lekcje z życia Muhammada*, tłum. K. Gawlicz, J. Maciejczyk, M. Starnawski, Instytut Studiów nad Islamem, Wrocław 2011.
- Reddy R., *Gender, Culture and the Law: Approaches to Honour Crime in the UK*, „Feminist Legal Studies” 2008, nr 16.
- Szerląg A., *Wielokulturowość w przestrzeni penitencjarnej*, [w:] D. Kowalczyk, A. Szecówka, S. Grzesiak (red.), *Resocjalizacja penitencjarna w kontekstach interdyscyplinarnych*, ATUT, Wrocław 2015.
- Szwarc A.J., *Problematyka wielokulturowości w prawie karnym*, [w:] J. Pilarska, A. Urbanek (red.), *Europejskie pogranicza kultur – wyznaniowe, prawne i społeczne konotacje zjawiska*, „Multicultural Studies” 2016, nr 2.

Thoraval Y., Ulubegan G., *Świat muzułmański. Jedna religia – wiele społeczeństw*, Mała Encyklopedia Larousse, Wrocław 2003.

Urbanek A., *Warunki wykonywania kary pozbawienia wolności wobec muzułmanów. Badanie porównawcze wśród personelu więziennego Polski, Litwy i Czech*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 93.